

Інструктивно-методичні рекомендації. Правознавство, громадянська освіта

Юлія Поцелуйко, методист відділу суспільно-філологічних дисциплін Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського

Відповідно до листа Міністерства освіти і науки України «Про інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів/інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2024/2025 навчальному році» від 30.08.2024 № 1.1/15776-24 інформуємо, що у 2024/2025 навчальному році чинними є навчальні програми «Основи правознавства. 9 клас» та «Правознавство» (профільний рівень). 10–11 класи».

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.osnovy.pravoznavstva-9.pdf>

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/pravoznavstvo-10-11-profil-16-travnja-2017.docx>

Предмет «**Основи правознавства**» вивчається у 9 класі впродовж одного навчального року в обсязі 1 година на тиждень (35 годин). Зміст навчального предмета відповідає віковим особливостям учнівства і сучасним освітнім викликам.

У типовій освітній програмі для вивчення профільного предмета «**Правознавство**» для 10–11 класів передбачено 3 години на тиждень (105 годин). У програмі профільного рівня відсутній розподіл навчальних годин за розділами. У межах загальної річної кількості годин учитель/вчителька самостійно визначає час для роботи над кожним розділом, темою програми, дбаючи про досягнення очікуваних результатів.

Окремим структурним складником навчальних програм є практичні заняття, спрямовані на формування в учнівства вміння практичного застосування набутих правових знань, окремих положень законодавства тощо. Кожне практичне заняття є тематичним і має певне змістове наповнення відповідно до контексту конкретної теми. На практичних заняттях доцільно застосовувати дослідницькі методи та метод проблемного викладу. Навчальну проблему та критерії оцінювання результатів роботи вчителю/вчительці слід визначати разом з учнями / ученицями. Серед інформаційних ресурсів для проведення практичних занять, зокрема з акцентом на права людини, рекомендуємо використовувати напрацювання міжнародних організацій, таких як ООН, Рада Європи та ОБСЄ, які розміщено у відкритому доступі в мережі Інтернет.

У навчанні учнів/учениць правознавства потрібно застосовувати як поточне (формувальне), так і підсумкове оцінювання. При формувальному оцінюванні вчитель/вчителька може організувати самооцінювання та взаємооцінювання учнів/учениць. Підсумкове оцінювання – це тематичне, семестрове та річне.

Викладання навчальних предметів «Основи правознавства» у 9 класі та «Правознавство» для учнів 10–11 класів у 2024/2025 навчальному році обумовлюється особливостями національної правової системи в умовах дії правового режиму воєнного стану та збройної агресії РФ проти України. Це потребує під час викладання загальних

питань права врахування законодавчих змін, що пов'язані із введенням та продовженням дії воєнного стану, створенням правових умов для підвищення обороноздатності держави, захисту національної безпеки і територіальної цілісності. У новому навчальному році серед законодавчих змін необхідно враховувати наступні: закони України «Про внесення змін до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 30.05.2023 № 3127-IX, «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини» від 08.11.2023 № 3450-IX, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання та використання відпусток, а також інших відпусток» від 22.11.2023 № 3494-IX, «Про внесення змін до Закону України «Про судову острій і статус суддів» та деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедур суддівської кар'єри» від 09.12.2023 № 3511-IX, «Про лобювання» від 23.02.2024 № 3606-IX (введення в дію 01.01.2025), «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» від 11.04.2024 № 3633-IX, «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо трудових відносин при передачі суб'єкта господарювання» від 25.04.2024 № 3677-IX, «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності» від 08.05.2024 № 3687-IX, «Про застосування англійської мови в Україні» від 04.06.2024 № 3760, «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо встановлення додаткових підстав розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця та деяких інших підстав» від 04.06.2024 № 3768-IX, «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми» від 06.06.2024 № 3792-IX. У квітні 2024 року набрали чинності норми Закону № 3127, яким зменшено призовний вік для громадян з 27 до 25-річного віку.

У цивільному праві (спадковому праві) оновлено розуміння поняття «місце відкриття спадщини» як останнє місце проживання спадкодавця; якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходження основної частини рухомого майна. У період дії воєнного стану та протягом двох років з дня його припинення або скасування часом відкриття спадщини вважається день смерті спадкодавця або день, з якого спадкодавця оголошено померлим, незалежно від часу державної реєстрації смерті.

У трудовому праві передбачено додаткові підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця, а саме: 1) набрання законної сили вироком суду, яким працівника засуджено (крім звільнення від відбування покарання з випробуванням) за вчинення злочину проти основ національної безпеки України; 2) невиконання працівником правил поведінки на підприємстві, в установі, організації. З приводу останньої підстави припинення трудових правовідносин слід зазначити, що встановлення правил поведінки на підприємствах, в установах, організаціях, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави, та/або об'єктах чи операторах критичної інфраструктури є обов'язковим.

У кримінальному праві доповнено підстави умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк під час

проведення мобілізації та/або дії воєнного стану – проходження військової служби за контрактом. Такий захід умовно-дострокового звільнення від відбування покарання не застосовується до осіб, засуджених за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, засуджених за вчинення умисного вбивства двох або більше осіб, або вчиненого з особливою жорстокістю, або поєданого із звалтуванням або сексуальним насильством, або особливо тяжких корупційних кримінальних правопорушень.

На законодавчому рівні визначено статус англійської мови як мови міжнародного спілкування в Україні. Передбачається застосування англійської мови на всій території України у публічних сферах суспільного життя, окрім правовідносин у сфері судочинства, кримінального провадження, у справах про адміністративні правопорушення та відносин щодо розгляду і вирішення адміністративних справ, крім визначених законом випадків.

У навчанні учнів / учениць правознавства особливу увагу варто приділити правам людини як наскрізному компоненту всіх навчальних предметів. Так, відповідно до Указу Президента України № 119 «Про Національну стратегію у сфері прав людини» від 24 березня 2021 року. Для наскрізного викладання прав людини у межах курсу «Основи правознавства» для 9 класу та профільного предмета «Правознавство» для 10-11 класів важливо підтримувати рівень компетенцій у цій царині. Помічним у цьому контексті буде онлайн курс «Права людини в освітньому просторі», розроблений Координатором проєктів ОБСЄ в Україні спільно зі студією онлайн освіти EdEra за підтримки Міністерства освіти і науки України.

В умовах збройної агресії російської федерації проти України вкрай актуальним є вивчення міжнародного гуманітарного права. Українською Гельсінською спілкою з прав людини та Національним Товариством Червоного Хреста в Україні за підтримки МОН України розроблено навчальну програму курсу за вибором «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право» для 10–12 класів закладів загальної середньої освіти»: <https://mon.gov.ua/osvita2/zagalna-serednya-osvita/mizhnarodne-humanitarne-pravo>. Курс розрахований на 17 навчальних годин і містить десять тем/модулів, вступ та урок узагальнення. Тривалість вивчення кожної теми подано як орієнтовну. Може вивчатися як курс за вибором у старшій школі, поглиблений модуль у курсі правознавства, використовуватися як програма роботи гуртка тощо. Відповідно до змісту програми був оновлений і доповнений зміст навчально-методичного посібника для педагогів «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право»: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2024/08/VyvchaiuchyMHP_elektronna-versiia.pdf. Також для якісного викладання курсу розроблено онлайн-курс «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право» та створено «Комплексні освітні візуальні матеріали для школярів з питань міжнародного гуманітарного права: відео для учнів, презентації та тести». Питання міжнародного гуманітарного права можуть викладатися на уроках історії, правознавства, громадянської освіти. Рекомендації щодо включення цих питань у зміст навчальних предметів подано у збірці «Методичні матеріали для вчителя «Як викладати питання з міжнародного гуманітарного права на уроках історії, громадянської освіти та основ правознавства» (<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recommendazii/2022/09/27/Pro.metod.rekom.shchodo.vykl.mizhn.hum.prava-4.2698-22.vid.27.09.2022.pdf>).

На сайті МОН України створено окрему рубрику «Міжнародне гуманітарне право», де розміщено покликання на онлайн-ресурси із зазначеної тематики: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/mizhnarodnehumanitarne-pravo>

Для розширення можливостей проведення цікавих та практичних уроків із правознавства можна використовувати матеріали Освітнього центру, відкритого у Верховній Раді України в 2019 році. На платформі розміщено розробки цікавих інформаційних та просвітницьких матеріалів. (https://iportal.rada.gov.ua/documents/origin_docum/2592.html).

Згідно з інструктивно-методичними рекомендаціями щодо викладання навчальних предметів/інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2024/2025 навчальному році Міністерства освіти і науки України **Громадянська освіта (10 клас)** повинна викладатись за чинною навчальною програмою «Громадянська освіта (інтегрований курс). 10 клас» для закладів загальної середньої освіти (наказ Міністерства освіти і науки від 03.08.2022 № 698):

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa.2022.hromadyanska.osvita-10.pdf>

Відповідно до Типової освітньої програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти (наказ МОН №1120-24 від 09.08.2024), мінімальне навчальне навантаження на тиждень для учнів 6–7 класів на вивчення громадянської освіти становить 0,5 години на тиждень. Рекомендуємо цей час перерозподілити на вивчення історії України.

В основу курсу громадянської освіти покладено компетентнісний підхід, що корелюється з ключовими компетентностями, формування / розвиток яких відбувається на трьох рівнях: засвоєння знань, формування ціннісних ставлень та здобуття практичного досвіду. Відповідно до програми інтегрованого курсу та завдань громадянської освіти, основою освітнього процесу має бути активне навчання учнів/учениць. Важливо застосовувати і проблемно-орієнтоване навчання, наприклад для розгляду конкретних суспільних подій/життєвих ситуацій та їх аналізу з метою розробки ефективних рішень. Під час вивчення тем важливо передбачити аналіз актуальних суспільних проблем сьогодення, життєвих прикладів. Для організації активного навчання учнів/учениць громадянської освіти помічними буде посібник «Методичні матеріали для інтегрованого курсу «Громадянська освіта», 10 клас» (IREX, 2022 р., автор-укладач Т. Ремех): <https://cutt.ly/PwqL05KB>. У посібнику зібрані адаптовані до уроків громадянської освіти в 10 класі різноманітні активності та вправи, створені в межах проєктів IREX.

Важливо, щоб практичні завдання з громадянської освіти передбачали можливості застосування набутих учнями/ученицями знань та навичок у практичній площині. Вони можуть, до прикладу, започаткувати й розробити проєкт, підготувати плакат, лепбук, скласти петицію, написати листа-звернення, допомогти тим, хто цього потребує, взяти участь у соціальних акціях громади тощо.

Існує низка освітніх матеріалів для використання на уроках: для розвитку патріотизму та громадянських компетентностей – короткометражний анімаційний фільм «Піксель. Вартовий свободи», Документальний фільм «Спротив та єдність: письменники пояснюють, як не втратити майбутнє», розроблені Управлінням стратегічних комунікацій Генерального штабу Збройних Сил України; актуальним є навчально-методичні посібники для вчителя: «НАТО – сила, що захищає мирних громадян» та «Антикорупційний курс» для 9 класу закладів загальної середньої освіти. Всеукраїнською асоціацією викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба» створено онлайн платформу підручника з громадянської освіти для 10 класу. Онлайн курс з громадянської освіти для учнів/учениць

10 класу включає 60 інтерактивних відео-уроків від кращих учителів громадянської освіти України.

Для підвищення рівня професійної компетентності вчителів громадянської освіти корисною є онлайн платформа «Команда UA», на якій можна ознайомитися із матеріалами попередніх онлайн курсів: 1. «Сучасні підходи до викладання громадянської освіти», 2. Перемогти війну. Воєнна дійсність та громадянська освіта», 3. Пропаганда (в) історії. Підвищення професійного рівня педагогів може відбуватись відповідно до програми підтримки освітніх реформ в Україні «Демократична школа», яка містить цикл онлайн курсів: «Стартуємо до успішної школи», «Успішне вчителювання – прості рецепти на щодень», «Школа та громада для дитини», «Шкільне життя онлайн».

В сучасних умовах питання медіаграмотності є дуже актуальними. Для викладачів стануть у пригоді навчальні програми: «Основи медіаграмотності» для 5-6 класів»; «Основи медіаграмотності» для 7-8 класів; «Основи медіаінформаційної грамотності» для 10-11 класів; навчальна програма для учнів 8 (9) класів «Основи медіаграмотності» (пропедевтичний курс) та посібники «Основи медіаграмотності, 7–8 класи. Посібник для вчителя», «Основи медіаінформаційної грамотності, 10–11 класи; посібник для вчителя», «Медіаграмотність на уроках суспільних дисциплін та електронний посібник для вчителя», «Медіаграмотність та критичне мислення на уроках суспільствознавства»; навчально-методичний посібник «Медіаосвіта в огні. Методичні рекомендації для вчителів курсу «Громадянська освіта»; посібник для тренера «Інфомедійна грамотність онлайн».

Офісом доброчесності при Національному агентстві з питань запобігання корупції розроблено навчально-методичний посібник «Антикорупційний курс» для 9 класу закладів загальної середньої освіти. У посібнику вміщено методичні рекомендації до висвітлення відповідних тем і практичних занять.

Формуванню громадянської компетентності, розвитку міжкультурної і миротворчої освіти сприятиме наскрізний інтегрований курс «Культура добросусідства». Цей курс може бути курсом варіативної частини, позаурочним заняттями, зокрема на годинах спілкування, ранкових зустрічах, у гуртковій роботі тощо.

Крім того, у листі Міністерства освіти і науки України «Про інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів/інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2024/2025 навчальному році» підкреслено, що педагогічний колектив закладу освіти може використовувати в освітньому процесі: навчальні програми курсів за вибором, які мають відповідний гриф і входять до Переліку навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих МОН для використання у закладах загальної середньої освіти; навчальні програми, розроблені не на основі модельних навчальних програм, можна використовувати в закладах освіти за умови, що вони отримали відповідний гриф Міністерства в установленому порядку.

Заклади загальної середньої освіти можуть використовувати в освітньому процесі лише ту навчальну літературу, що має грифи Міністерства освіти і науки України («Рекомендовано Міністерством освіти і науки України», «Схвалено для використання в освітньому процесі») або висновок «Схвалено для використання в загальноосвітніх навчальних закладах». Під час організації дистанційного та змішаного навчання слід виважено обирати електронні освітні ресурси, урахувавши їх дидактичну доцільність, фактологічну коректність змісту, відповідність навчальній програмі.

Із переліком чинних навчальних програм електронними версіями підручників, що рекомендовано Міністерством освіти і науки України, можна ознайомитися на сайті Державної установи «Інститут модернізації змісту освіти».

Учитель / учителька може використовувати одразу кілька підручників з тих, що мають відповідний гриф МОН. Він / вона може також створювати додаткові навчальні матеріали, які відповідатимуть потребам освітньої програми закладу освіти.

Календарно-тематичне планування складають у довільній формі, у тому числі з використанням друкованих чи електронних джерел. Воно може бути об'єднане з навчальною програмою в один документ. Формат, обсяг, структура, зміст та оформлення календарно-тематичних планів та поурочних планів-конспектів є індивідуальною справою вчителя / вчительки. Для побудови освітнього процесу з урахуванням навчальних можливостей і потреб учнівства доцільно зберігати гнучкість календарно-тематичного плану протягом року й, за потреби, змінювати терміни опрацювання програмових тем відповідно до результатів засвоєння учнівством навчального матеріалу.

Для учнів/учениць 5–11 класів на платформі «Всеукраїнська школа онлайн» розміщені освітні курси, які охоплюють майже всі навчальні предмети (інтегровані курси), обов'язкові для вивчення, загалом понад 4000 уроків. У кожному курсі є уроки, що складаються з відео, конспекту, тестових завдань, у деяких уроках є інтерактивні завдання, кожна тема закінчується тематичними тестами, кожен курс має підсумковий тест до навчального предмета (інтегрованого курсу). Функціонал «Кабінет учителя» допомагає організувати індивідуальну або групову форми роботи з учнями й ученицями, відстежуючи прогрес, улаштовуючи обговорення та надсилаючи індивідуальні завдання. Учитель / учителька може організувати тестування через «Кабінет учителя». Як працювати з ВШО (створити «Кабінет учителя», сформувати класи, відстежувати прогрес учнів / учениць, а також як використовувати ВШО для 12 організації дистанційного та змішаного навчання), описано в «Путівнику по Всеукраїнській школі онлайн».

Покликання на лист Міністерства освіти і науки України «Про інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів/інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2024/2025 навчальному році» від 30.08.2024 № 1.1/15776-24

<https://mon.gov.ua/static-objects/mon/uploads/public/66d/ffe/c4c/66dffec4c92d2958213439.pdf>